

ШЛЯХИ РЕАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ В ПЕНСІЙНОМУ СТРАХУВАННІ

Досліджено сучасні функції держави в управлінні соціальними процесами в сфері пенсійного страхування. З'ясовано спільні риси існуючих в світовій практиці моделей соціального захисту. Окреслено шляхи реалізації регуляторної політики держави та запропоновано нові підходи використання існуючих механізмів в сфері пенсійного страхування.

Actual governmental functions in operating the social processes in pension insurance sphere have been studied. Common features of social protection patterns existing in worldwide practice have been shown. Ways of realization the governmental regulation policy have been outlined and new approaches of using the present mechanisms in pension insurance sphere have been suggested

Постановка проблеми у загальному вигляді. Стрімкий розвиток ринкових відносин, з не відповідною їм соціальною складовою економічної політики держави, розшарував суспільство за матеріальним і соціальним статусом. Перед державою постало гостре питання: яким чином підтримувати малозабезпечене населення зараз і в майбутньому.

У сучасних умовах реформування державного управління, коли ведеться активний пошук оптимальної моделі політичного та соціально-економічного розвитку країни, все більше уваги приділяється державній політиці в сфері пенсійного страхування як складової соціальної сфери, адже вона впливає на інтереси і потреби всього суспільства.

У світовій практиці існують два різні підходи до реалізації соціальної політики держави: соціальний та ринковий. Різниця між ними полягає в тому, що соціальний підхід передбачає те, що держава має гарантувати кожному громадянину доходи, не нижчі за межу малозабезпеченості; ринковий підхід виходить зовсім з інших міркувань і передбачає те, що держава бере на себе зобов'язання тільки створити відповідні умови кожному члену суспільства для виявлення ним економічної активності та одержання доходу. В більшості розвинутих країн світу переважає комбінація цих підходів, яка забезпечує позитивний результат соціальної політики, наслідком чого є високий рівень життя населення.

В Україні проведення соціальної політики відбувається переважно за соціальним напрямком, який передбачає застосування заходів, направлених лише на підтримку і розвиток соціального захисту окремих категорій громадян (пенсіонерів, інвалідів, тих хто втратив годувальника тощо). Інші категорії населення повинні самостійно піклуватися про свою майбутню соціальну захищеність.

Незважаючи на існуючу кількість нормативно-правових актів, які регламентують проведення соціально-орієнтованої соціальної політики і визначають норми, принципи та переваги для її учасників (особливо для тих, хто використовує недержавну складову пенсійної системи), процес розбудови трьохрівневої пенсійної системи йде дуже повільно, адже ще й досі пенсійна система складається лише з двох рівнів: солідарного і недержавного пенсійного забезпечення. І хоча останнім часом активно йде обговорення пенсійної реформи, основні зміни і нововведення стосуються, в переважній більшості, вдосконалення саме солідарної складової пенсійної системи. Впровадження обов'язкового накопичувального рівня пенсійної системи передбачається розпочати не раніше 2013 року. Наразі розвитку недержавного пенсійного забезпечення з боку держави не приділяється достатньої уваги і, як наслідок, лише 2,7% населення або 500 тис. осіб користуються перевагами системи недержавного пенсійного забезпечення [1, с.11].

В зв'язку з цим, на думку автора, цікавим є вивчення питання і визначення шляхів реалізації соціальної політики держави в сфері пенсійного страхування. Актуальність досліджуваної теми пояснюється тим, що соціальна політика держави покликана забезпечити громадянам гарантовані Конституцією України права: на життя, безпечні умови праці, винагороду за працю, захист сім'ї, відпочинок, освіту, житло, охорону здоров'я та медичну допомогу, сприятливе навколишнє середовище, а також соціальне забезпечення. Інтерес полягає в дослідженні процесів, що протікають в сфері саме пенсійного страхування.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. Процес становлення і розвитку нової економічної системи в Україні безпосередньо пов'язаний з реформуванням соціальної політики, основні напрями якої було визначено у щорічному Посланні Президента України до Верховної Ради України ще у 2000 році, згідно з яким стратегія економічного зростання має створити необхідні передумови для вирішення найбільш складних і назрілих проблем соціальної політики, до яких відносяться: зростання реальних доходів і підвищення рівня життя всіх верств населення (як працюючих, так і непрацюючих). А відтак, «...соціальна політика, що проводиться державними органами та установами, має охоплювати всі аспекти соціального життя, усі сектори соціальної сфери».

Як зазначає В. П. Трощинський та інші: «...загальнонаціональними пріоритетами державної політики в соціогуманітарній сфері є: забезпечення соціальної безпеки суспільства; забезпечення необхідного й достатнього рівня соціального захисту як населення в цілому, так і кожної з його соціальних груп; налагодження такої системи розподілу економічних ресурсів та економічного ефекту, яка задовольняє більшість населення; створення умов для всебічного розвитку особистості» [2, с.16]. Тобто, передбачається поєднання соціального і ринкового підходів соціальної політики держави. На практиці, до цього часу, переважає саме соціальний підхід. Вплив ринкової складової залишається незначним. Це, в свою чергу, призводить до того, що певна частина населення (на думку автора, переважна її більшість) не використовує створені державою відповідні умови для виявлення ними економічної активності та одержання доходу і як наслідок, позбавляються майбутніх соціальних переваг, які передбачені пенсійною системою. За твердженням Н. М. Тополенко: «... пенсійна реформа в Україні є продовженням та однією з необхідних умов ринкового реформування економіки країни та поліпшення соціальної політики держави». Ці особливості процесу соціально-економічного розвитку України зумовлюють необхідність приділити увагу питанням пошуків шляхів реалізації соціальної політики держави в сфері пенсійного страхування.

Дослідження цього питання розглядалися в багатьох працях російських, вітчизняних вчених та посадовців, таких, як: В. В. Антропов, О. М. Головінов, О. О. Євсєєва, Б. О. Зайчук, Л. В. Ільченко-Сюйва, І. Ф. Комарницький, О. Коцюба, Т. Г. Морозова, В. М. Паламарчук, Ю. Резнікова, І. В. Розпутенко, В. А. Скуратівський, П. К. Ситник, А. К. Солов'єв, В. Ф. Тихонов, Н. М. Тополенко, В. П. Трощинський та інші.

Незважаючи на достатньо широке коло наукових робіт з даної проблематики, вони, скоріш за все, відображають окремі напрямки державної політики в соціальній сфері, що, в свою чергу, вимагає подальшого вивчення зазначеного питання.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. До невирішених проблем слід віднести розробку і використання в процесі реалізації регуляторної політики держави нетрадиційних шляхів взаємодії існуючих механізмів системи пенсійного страхування в Україні. З іншої сторони, існуючі фінансові механізми реалізації соціальної політики держави впливають лише на солідарну складову пенсійної системи, залишаючи поза увагою недержавне пенсійне забезпечення. Крім того, Закон України «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи», що прийнятий 8 липня 2011 року, вніс зміни в 22 законодавчі акти, які регулюють пенсійне законодавство та передбачають запровадження другого – обов'язкового накопичувального рівня пенсійної системи.

Постановка завдання. В цьому зв'язку мета роботи полягає в дослідженні сучасних функцій держави в управлінні соціальними процесами, зокрема, в пенсійному страхуванні та окресленні шляхів реалізації регуляторної політики держави в сфері пенсійного страхування.

Для реалізації поставленої мети існує низка завдань, зокрема:

- проаналізувати існуючі в світовій практиці моделі соціального захисту і з'ясувати можливості використання кращого світового досвіду в Україні;
- визначити недоліки і запропонувати нові підходи до розвитку та здійснення основних засад соціальної політики держави в сфері пенсійного страхування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Необхідність проведення активної соціальної політики з метою пом'якшення соціальних суперечностей формувалася на основі цілої низки теорій кінця XIX – початку XX ст., які пояснювали проблеми соціальної нерівності, пропонували методи пошуку соціальної справедливості та вживали механізми соціального регулювання, що, врешті, допомогло розв'язати певні соціальні проблеми. Як зазначає В. Антропов «...досвід західноєвропейських держав, існування продуманої системи соціального захисту, що охоплює всіх громадян, не тільки приводить до поліпшення їхнього добробуту, розширює й зміцнює трудові ресурси країни, але й сприяє економічному росту й стабілізації політичної й соціальної ситуації в країні» [3, с.3]. Відтак, одним з основних напрямів економіки в багатьох державах стало направлення її в бік соціального захисту населення, для чого будувались і використовувались різні економічні і соціальні моделі, які б забезпечували реалізацію двох шляхів: розвиток економічної системи та проведення політики соціального захисту населення. До найбільш характерних моделей соціальної політики держави, що створювались та існують в світі, відносяться: американська модель, скандинавська модель, континентальна модель, англосаксонська модель, японська модель (табл. 1).

Таблиця 1

Моделі соціального захисту населення [3; 4]

Тип моделі	Характерні риси	
Американська	Ліберальний підхід до соціального захисту і базується на принципі відокремлення соціального захисту від вільного ринку. Мета системи – підтримка економічної системи вільного підприємництва, у якій кожен бажаючий працювати, може знайти собі роботу, здатну принести достатній дохід для безбідного життя.	
	Державна частка	Недержавна частка
	Обмежене застосування заходів державного регулювання. Захистом охоплено лише тих, хто не має інших доходів, крім соціальних виплат.	Забезпечується досить високий рівень і якість життя основної частини населення, завдяки чому населення власноруч формує свої майбутні соціальні заощадження
Скандинавська	Найбільш соціалізована модель, що заснована на концепції «Folkhemmet» («народного дому») і розуміє соціальний захист, як законне право громадянина та передбачає широке охоплення різних соціальних ризиків і життєвих ситуацій, які вимагають підтримки суспільства. Великий обсяг (понад 50%) частки ВВП, яка розподіляється через бюджет. Необхідною умовою функціонування даної моделі є високо організоване суспільство, побудоване на основі відданості принципам інституційного суспільства добробуту. Фінансування систем соціального захисту в цій моделі здійснюється, переважно, за рахунок оподаткування, хоча певну роль відіграють страхові внески підприємців і найманих робітників.	
	Державна частка	Добровільна частка
	Отримання соціальних послуг і виплат, як правило, гарантується всім жителям країни й не обумовлюється зайнятістю й виплатою страхових внесків.	Тенденція поступового зростання участі найманих працівників у фінансуванні страхових програм і збільшення страхових відрахувань із заробітної платні.

Проводження таблиці 1

Німецька, або континентальна	<p>Організація системи соціального захисту встановлює жорсткий зв'язок між рівнем соціального захисту та тривалістю професійної діяльності. Великий обсяг (понад 50%) частки ВВП, яка розподіляється через бюджет.</p> <p>В класичному вигляді, в основі цієї моделі лежить механізм соціального страхування і професійної солідарності, що передбачає існування страхових фондів, якими на паритетних засадах керують власники підприємств та наймані робітники.</p> <p>Сьогодні ця модель, як правило, ґрунтується не лише на принципі соціального страхування і для малозабезпечених членів суспільства, що не мають можливості отримувати страхові соціальні виплати (наприклад, через відсутність страхового стажу), соціальний захист реалізується через принцип соціальної допомоги.</p>	
	Державна частка	Недержавна частка
	Система обов'язкового страхування за рахунок внесків роботодавців і працівників.	Система добровільного страхування за рахунок особистих внесків.
Англосаксонська	<p>Виступає проміжною моделлю між лібералізованою американською і соціально орієнтованою шведською та німецькою моделями.</p> <p>Відома, як модель Вільяма Беверіджа, базується на принципах:</p> <ul style="list-style-type: none"> – універсальності (поширення її на всіх громадян, які потребують соціальної допомоги); – одноманітності соціальних послуг і виплат (стандартизованість способів розрахунку розміру та умов надання пенсій і медичного обслуговування); – інтеграції – поєднання різних форм забезпечення (страхування, соціальну допомогу і ощадні каси). 	
	Державна частка	Недержавна частка
	Частина виплат таких, як фінансування сімейних виплат і видатків на охорону здоров'я за рахунок держбюджету.	Всі інші соціальні виплати забезпечуються страховими внесками найманих робітників і роботодавців.
Японська	<p>Концепція соціального забезпечення гарантувала мінімальний рівень і стабільне життя для всіх членів суспільства завдяки підтримці рівноваги між витратами суспільства і кожної людини для того, щоб населення отримувало соціальну допомогу, яка б була пропорційною із середнім заробітком працівника, але не була більшою за неї. Базується на принципах психології колективізму. Фінансова база складається з внесків роботодавців, найманих працівників, надходжень з держбюджету, доходів від активних фінансових операцій та інше.</p>	

Україна, яка успадкувала від колишнього СРСР патерналістську модель соціального захисту, що повністю ґрунтувалася на адміністративно-командній системі, одна з перших країн СНД поступово почала формувати цілком нову, по суті, систему. Її головні засади визначали, що працездатний громадянин має стати активним суб'єктом соціального захисту. Передбачалось формування суспільної свідомості людей у напрямку подолання утриманських настроїв, апатії, постійних завищених очікувань соціальної допомоги за рахунок держави. Для цього передбачалося, що держава зобов'язується створити працездатним громадянам сприятливі умови для підвищення добробуту за рахунок власної праці, ініціативи, винахідливості, використання додаткових доходів. Але, незважаючи на

багато прийнятих з 1990 року нормативно-правових актів, проблеми соціального захисту ще й до цього часу залишаються одними із ключових в Україні.

Здавалося б, чого простіше, взяти найкращу існуючу модель і впровадити її в Україні. Але для стійкого існування будь-якої моделі необхідно виконання декількох умов: по-перше, економічна система повинна мати потужності для забезпечення виконання державою соціальних функцій. По-друге, суспільство, приймаючи участь у системі соціального страхування, має сприймати певну модель соціальної політики держави. По-третє, держава повинна мати сильну політичну волю для послідовної реалізації комплексного підходу при проведенні економічних і соціальних перетворень.

За твердженням О. Білоруса «... економічна система – це взаємодія п'яти основних сфер: власного виробництва, грошово-фінансової системи, системи управління, соціальної і екологічної сфер» [5, с.718]. В зв'язку з цим, на думку автора, розвиток економічної системи нерозривно пов'язаний і безпосередньо залежить від гармонічного розвитку кожного її структурного елемента, а, відповідно, кожний елемент економічної системи не повинен розвиватися окремо без тісного взаємозв'язку з іншими структурними елементами економічної системи. На користь цього свідчить думка О. О. Беляєва, що «... ринкова економіка не усуває соціальної нерівності, яка загрожує соціальній стабільності, і за несприятливих умов знижує економічну ефективність. Соціальна ж політика покликана пом'якшувати крайні прояви результатів дії ринкових сил» [6, с.205]. Інакше кажучи, відсутня, або неефективна, соціальна політика лише на короткий час може надати певний ефект економічного росту, який згодом швидко зникає через те, що незбалансовані ринкові механізми, порушуючи рівновагу між структурними елементами економіки держави, значно знижують її ефективність, що врешті решт, може призвести до дисбалансу суспільства в цілому.

Загальновідомо, що соціальна політика – це система заходів, проведених урядом через місцеві й регіональні органи влади, спрямовані на поліпшення якості й рівня життя населення. Як складова частина загальної стратегії розвитку держави, стратегія соціальної політики полягає в напрацюванні і подальшому впровадженні соціальних пріоритетів, які визнаються суспільством на даному етапі його розвитку. Ці пріоритети мають як короткострокову (потребують невідкладного та термінового вирішення), так і довгострокову перспективу.

В прийнятій 14 жовтня 2009 року «Концепції подальшого проведення пенсійної реформи» [9] проаналізовано існуючі проблеми пенсійної системи і визначено шляхи і засоби її подальшого вдосконалення, яке здійснюватиметься за такими напрямками:

- забезпечення стабільного функціонування пенсійної системи;
- забезпечення соціальної справедливості у солідарній пенсійній системі;
- формування ефективної, надійної системи недержавного пенсійного забезпечення;
- удосконалення та спрощення механізму функціонування та забезпечення зрозумілості пенсійної системи для громадян і роботодавців;
- забезпечення громадського контролю за функціонуванням Пенсійного фонду України, (надалі ПФУ);
- уніфікація пенсійного законодавства.

Незважаючи на задекларовані пріоритети соціальної політики України в сфері пенсійного страхування, реалізація зазначених заходів йде не в повній мірі, а забезпечення економічної стабільності пенсійної системи відбувається завдяки потужним трансфертам з Державного бюджету.

Таке становище, як зазначає О. Євсєєва, обумовлено такими обставинами: «... на теперішній час недостатньо визначена модель соціальної політики України, а також стратегічна неусвідомленість соціальної складової державної політики» [7, с.377] та, за влучним висловом О. Беляєва, через те, що «...соціальна політика перебуває на периферії державної діяльності» [8, с.205].

Це, на думку автора, призводить до можливості маніпулювання з боку держави різними соціальними програмами, які не завжди погоджуються одна з одною, а в деяких випадках (наприклад, Закони України «Про соціальний захист дітей війни» та «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» в частині визначення мінімальної пенсії) прямо суперечать одна одній.

Як наслідок, громадяни не розуміють різниці між короткостроковими, середньостроковими і, особливо, довгостроковими цілями державної політики в сфері пенсійного страхування. В суспільстві зростає зневіра до будь яких реформ та перспективних проєктів, посилюються патерналістські настрої через бажання вирішити всі свої соціальні проблеми за рахунок держави. Як зазначає М. М. Амосов «...суспільство шукає компроміс між рівністю й волею, дозуючи демократію в системі влади, підвищуючи соціальний захист слабких при приватній власності та нерівності» [9, с. 43], а відтак пошук соціального компромісу, врешті решт, і визначає шляхи проведення соціальної політики держави.

Автор пропонує, слід звернути увагу на існуючі, але не в повній мірі реалізовані шляхи проведення регуляторної політики держави в системі пенсійного страхування. Виходячи із основних положень соціальної політики в Україні і обравши модель соціального захисту, яка створюється по аналогу континентальної (німецької) моделі (в частині пенсійного страхування), необхідно, перш за все, найближчим часом впровадити накопичувальну складову пенсійної системи. Адже, за ствердженням професора А. Соловйова «... в ідеалі система обов'язкового пенсійного страхування повинна бути самозабезпечувана» [10, с. 46], а знову створене джерело надходження страхових внесків до Пенсійного фонду може створити додаткове накопичення пенсійних коштів майбутніх пенсіонерів.

В цьому зв'язку одним із шляхів забезпечення майбутніх пенсіонерів може стати нетрадиційне використання коштів, які надходять за рахунок добровільної участі осіб в системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування.

Зараз цей механізм пенсійної системи майже не використовується громадянами з причини його неефективності.

Цікавим є той факт, що станом на 01.01.2011 року кількість таких осіб, що уклали договори з ПФУ, по Дніпропетровській області складає лише 294 особи, в цілому по Україні за 2010 рік було зареєстровано 4 839 осіб.

Кошти, які протягом 2010 року надійшли до ПФУ склали 14,2 млн. грн. За підрахунками автора, в середньому кожна особа щомісяця сплачувала до ПФУ по 245 грн., що не перевищує розміру мінімального страхового внеску за 2010 рік.

На думку автора, цей механізм соціальної політики в сфері пенсійного страхування не працює за низки причин. По-перше, громадяни, укладаючи договір на добровільну участь, сплачують лише мінімальні розміри страхових внесків, щоб до страхового стажу зарахували хоча б період сплати добровільних внесків. По-друге, факт сплати добровільних внесків, що надходять до бюджету ПФУ при розрахунку пенсії, впливає лише на тривалість страхового стажу, складова ж заробітної плати при розрахунку пенсії в цьому випадку не має позитивного впливу.

По-третє, тривалість сплати однією особою не може бути менше ніж один рік, але, як правило, він не перевищує 3-5 років (для заробітчанин за кордоном і студентів, як таких, хто в основному укладає такий договір), а, відповідно, тривалість страхового стажу за добровільною участю відносно мала.

Автор вважає, що певного поштовху щодо збільшення добровільної участі громадян в пенсійному страхуванні мало б надати запровадження механізму обліку цих коштів через систему другого рівня пенсійної системи – через її накопичувальну складову.

Таким чином, кошти, що сплачуються до ПФУ, будуть отримувати інвестиційний дохід, а головне, після проходження через механізм накопичення вони можуть

виплачуватися застрахованій особі при призначенні їй пенсії, двома можливими засобами: одноразово – всією сумою накопичення, або довічним ануїтетом, як це відбувається в недержавному пенсійному забезпеченні.

Для доведення цієї гіпотези автором проведено відповідні розрахунки за допомогою «пенсійного калькулятора», а також «програмного калькулятора» ПрАТ СК «Юпітер Вінна Іншуранс Груп» за умови 4 % річної ставки інвестиційного доходу по гривні, як найнижчої гарантованої виплати інвестиційного доходу (за 2010 рік ставка інвестиційного доходу в ПрАТ СК «Юпітер Вінна Іншуранс Груп» по гривні склала 23,28%). Розрахунки наведено у табл. 2

Таблиця 2

Розміри пенсії та довічного ануїтету для солідарної і накопичувальної складової системи пенсійного страхування

Вік особи на момент початку сплати страхових внесків, років	Період сплати, років	Сума, що сплачена до ПФУ, грн.	Розмір пенсії із солідарної складової ПФУ, грн.	Річна ставка інвестиційного доходу, %	Розрахована сума накопичення II-му рівня пенсійної системи, грн.	Довічний ануїтет, грн.
40	20	84 000	760	4	102 823	604
				10	194 156	1 141
				15	340 313	2 001
				20	606 394	3 566
35	25	105 000		4	134 819	792
				10	311 722	1 833
				15	658 291	3 871
				20	1 420 922	8 357
30	30	126 000		4	167 085	982
				10	480 966	2 828
				15	1 239 314	7 289
				20	3 271 723	19 243

При розрахунку враховувалися такі початкові умов:

- розмір мінімального страхового внеску дорівнює протягом 2011 року, в залежності від розміру мінімальної заробітної плати, складає: від 312,41 до 327,02 грн. (для простоти розрахунків прийmemo його постійним на рівні 350грн. в місяць);
- будемо вважати, що сплата добровільних страхових внесків здійснюється жінкою, яка не обліковується загальнообов'язковою системою пенсійного страхування (працює за кордоном або є домогосподаркою) і має право на добровільну участь у системі пенсійного страхування;
- розрахунки проводяться для трьох періодів сплати: 20, 25 і 30 років;
- річна ставка інвестиційного доходу для запропонованого механізму накопичення складає 4%, 10%, 15%, 20%.

Наведені розрахунки свідчать, що навіть за несприятливих економічних умов з мінімальною річною гарантованою сумою відсотків розмір довічного ануїтету знаходиться в межах розміру мінімальної пенсії.

Доречі, розмір пенсії із солідарної складової за вибраних умов буде завжди на рівні мінімального розміру. Адже, за розрахунком він значно нижче (коефіцієнт заміщення заробітної плати в Україні не перевищує 50%) і, згідно з пенсійним законодавством, пенсіонеру в такому випадку проводять доплату до мінімального розміру пенсії.

Висновки і перспективи подальших розробок. Спільною рисою існуючих в світовій практиці моделей соціального захисту є високий обсяг витрат на соціальні програми. Це обумовлено, насамперед, більш широким охопленням як соціальних ризиків, так і кола осіб, яким надаються соціальні послуги.

В Україні, яка обрала трьохрівневу систему пенсійного страхування, що будується за континентальною (німецькою) моделлю, пріоритетним напрямом проведення регуляторної політики в пенсійній сфері повинно стати впровадження другого – накопичувального рівня, з метою використання його економічних механізмів заощадження коштів.

Дієвим засобом на шляху реалізації соціальної політики держави в пенсійній сфері може стати поєднання механізмів, що обліковують добровільні внески громадян на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, з механізмами накопичення коштів другого рівня пенсійної системи.

На думку автора, при подальших дослідженнях слід приділити увагу визначенню економічних механізмів, які б забезпечували сталий розвиток другого – накопичувального рівня пенсійної системи.

Список використаної літератури

1. Амосов Н. М. Мое мировоззрение / Н. М. Амосов. – К.: Наука., 1992. – 61 с.
2. Антропов В. В. Социальная защита в странах Европейского союза. История, организация, финансирование, проблемы / В. В. Антропов. – М.: ЗАО «Издательство «Экономика», 2006. – 271 с.
3. Антропов В. В. Экономические модели социальной защиты населения в государствах ЕС: авторе. дис. на здобуття наук. ступення д-ра екон. наук.: 08.00.14 / Владислав Владимирович Антропов МГТУ им. Н. Э. Баумана. – М.: 2007. – 48 с.
4. Глобалізація і безпека розвитку: [монографія] / О. Г. Білорус, Д. Г. Лук'яненко та ін., [кер. авт. кол. і наук. ред. О. Г. Білорус]. – К.: КНЕУ, 2001. – 733 с.
5. Економічна політика: [навч. посіб.] / О. О. Беляєв (кер. кол. авт.), А. С. Бебело, М. І. Діба та ін. – [вид. 3-тє, без змін]. – К.: КНЕУ, 2007. – 288 с.
6. Євсєєва О. О. Соціальні стандарти як функціональні орієнтири розвитку соціальної сфери / О. О. Євсєєва // Вісник економіки транспорту і промисловості. Зб. наук.-практ. статей УкрДАЗТ. – Харків. – 2011. – № 34. – С. 375–378.
7. Концептуальні засади державної політики в соціогуманітарній сфері на регіональному рівні: експертні матеріали: [навч. посіб.] / В. П. Трощинський, В. А. Скуратівський, П. К. Ситник та ін.; [за заг. ред. В. П. Трощинського, О. М. Петроє]. – К.: НАДУ, 2008. – 80 с.
8. Кривобок Ю. Сучасний стан та перспективи недержавних пенсійних фондів / Ю. Кривобок // Вісник Пенсійного фонду України. – 2011. – № 4. – С. 10–11.
9. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції подальшого проведення пенсійної реформи» від 14 жовтня 2009 року № 1224-р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: Режим доступу: <http://www.zakon1.gada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.
10. Соловьев А. К. Актуальный прогноз развития пенсионной системы в условиях пенсионной реформы (до 2015 г.) / А. К. Соловьев // Пенсия. – 2005. – № 8. – С. 45–50.

Прийнято до друку 16.06.2011